

Núm. 79 (Tardor 2025)
ISSN 2386-4753

«Lo que está en frontera de Cataluña y Valencia, los aragoneses todos hablan catalán». Glotònims històrics a la Franja (fins el s. XIX)

«Lo que está en frontera de Cataluña y Valencia, los aragoneses todos hablan catalán». Historical glottonyms in the Franja (until the 19th century)

Natxo Sorolla

Universitat de Saragossa, Estat espanyol
nsorolla@unizar.es

Data de recepció: 30/07/2024

Data d'acceptació: 12/02/2025

Data de publicació: 23/09/2025

Resum

En aquest estudi es fa una revisió dels glotònims emprats històricament per referir-se a català a la Franja fins el segle XIX. Es contrasta amb evidències històriques l'ús del terme *català* des del segle XVI, i s'estudia també l'evolució de la denominació *llemosí*, utilitzada entre els segles XVI i XIX i associat amb el procés de declivi de la llengua. En l'època històrica documentada no es registra la denominació *xapurriau*, ni altres glotònims localistes. Malgrat les polèmiques actuals, el català ha estat la denominació històrica majoritàriament reconeguda que dona nom als parlars de la Franja.

Paraules clau: glotònim; Franja; català; llemosí; xapurriau; història de la llengua; sociolingüística

Abstract

This study reviews the glottonyms historically used to refer to Catalan in the Franja region (Aragon, Spain) up to the 19th century. It contrasts historical evidence of the use of the term *Catalan* since the 16th century and examines the evolution of the designation *Limousin*, which was used between the 16th and 19th centuries and linked to the decline of the language. Throughout the documented historical period, neither the term *Chapurriau* nor other localist glottonyms are recorded. Despite current controversies, Catalan has been the historically predominant designation for the language varieties spoken in the Franja, eastern region of Aragon (Spain).

Keywords: glottonym; Franja; Catalan; Limousin; Chapurriau; history of the language; sociolinguistics

Com citar: Sorolla, Natxo (2025). «Lo que está en frontera de Cataluña y Valencia, los aragoneses todos hablan catalán». Glotònims històrics a la Franja (fins el s. XIX). *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 79, 181-197.
<https://doi.org/10.7203/caplletra.79.31148>

Aquest treball és subjecte a una llicència de [Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons \(CC by 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/)

© 2025 Natxo Sorolla

1. INTRODUCCIÓ^{1,2}

Contemporàniament alguns sectors consideren que denominar «català» als parlars de la Franja és fruit d'un neologisme, imposat molt recentment. Així ho explicita, potser en la posició més radicalitzada, Juan José Barragán, que des d'una perspectiva ancorada en la història, afirma: «a la lengua vernácula del Aragón oriental **nunca se le ha llamado catalán**, hasta el año 2009» (Barragán & Castro, 2021, p. 18).

És un argument que ja Castro defensava l'any 2005:

Además, esto llibret bol sé tamé un petit manual agón se mostre en argumens y testimonis científicos de l'autonomia y aragonesidad de la nostra llengua, ixa que familiarment sempre á recebit lo nom de **chapurreat**, y que llun de sé un terme despectibo e tot lo contrari, una denominació que ha marcat l'orgull de tindre una llengua propia, una manera de dí que nantros **parlábem una llengua que no ere ni catalá ni castellá**. Allabontes, ¿qué parlem? Sencillamen **aragonés**, en la segua modalitat oriental. (Giralt Latorre, 2017, pp. 196-197)

La manca d'historicitat del glotònim *català* per als parlars de la Franja és assumit implícitament per bona part del moviment popular en defensa del *xapurriau*: «su legitimidad y arraigo popular [del *xapurriau*] están fuera de toda duda y por encima de cualquier **neologismo recién inventado**» (Asociación Cultural Amics del Chapurriau, 2018). Referents d'aquest moviment defensen que no coneixen cap ús històric del glotònim *català*: «Hasta hace pocos años yo no había oído el nombre de “El catalán de Aragón”», perquè «**nadie de nuestra tierra lo denominase catalán**. Ese nombre lo oí alguna vez a gente que venía de fuera y al oírnos hablar, al identificar algunas palabras, nos decían que les parecía “un catalán o un valenciano raro”» (Arrufat, 2021). I és que implícitament assumeixen que (només) el *xapurriau* té historicitat, considerant-lo «**Chapurriau** como lo han llamado siempre nuestros antepasados» (Barragán & Castro, 2021, pp. 7, 9), perquè afirmen que el *català* ha emergit només molt darrerament, sota uns interessos que consideren ocults i perversos.

Per tant, els autors que citem aquí més amunt coincideixen en dos pressupòsits:

- El *català* no és una denominació històrica per als parlars de la Franja
- El *xapurriau* és una denominació històrica donada als parlars de la Franja³

1 L'article té el seu origen en un llibret de divulgació sobre la Franja per a la Càtedra de Drets Lingüístics de la Universitat de València (Sorolla, 2023) [En línia: <https://www.uv.es/cadrelin/doc/quaderns/libro21.pdf>]. Hi ha multitud d'investigadors que m'han donat pistes mitjançant els seus textos, els quals cito perquè han ajudat a formar els múscles dels gegants des dels quals podem atàllar més lluny. A més, alguns investigadors que m'han donat consells especialment útils són Maite Moret, Javier Giralt, Artur Quintana i Ramon Sistac.

2 Les negretes de les citacions són nostres, i destaquen els glotònims i el debat en els textos històrics citats.

3 No només l'activisme secessionista defensa aquesta hipòtesi. El filòleg Vicent Melchor defensava que els parlars de la Franja no reben cap nom fins el segle XIX: «la llengua (catalana) d'Aragó, probablement du-

En aquest treball contrastarem la primera hipòtesi, mitjançant l'estudi sistematitzat de la historicitat de les denominacions per als parlars de la Franja: al costat de *català*, es fa també una aproximació a la resta dels glotònims existents al territori: tindrem en consideració la denominació *llemosí*, la distinció dels parlars de la Franja respecte l'*aragonès*, i de manera més perifèrica, també les denominacions localistes de la llengua. Per a tractar l'origen i la difusió del *xapurriau*, vegeu Sorolla (2024, 2025), on no es valida la segona hipòtesi, perquè no es troben registres del glotònim *xapurriau* ni tan sols abans del segle XX.

2. LA RELLEVÀNCIA SOCIOLÒGICA DELS GLOTÒNIMS

Els glotònims, és a dir, les denominacions que un codi lingüístic rep, es vinculen amb múltiples significats que el propi codi lingüístic té per als seus parlants i altres. Els glotònims, més enllà d'etiquetes que permeten distingir codis lingüístics considerats diferents, solen associar el codi amb un grup humà, un rerefons històric, cultural, i fins i tot identitari. Una denominació, i el significat que s'hi associa per a diferents grups humans, o les interpretacions a les quals dona lloc, poden compartir-se per multitud de subjectes, creant una realitat intersubjectiva, que pot ser tant hegemònica que arriba a considerar banals les discussions sobre noms (Billig, 2006), o, per contra, pot mantenir-se en discussió permanent. Sovint la intensitat de la discussió sobre els glotònims d'una llengua s'associa amb la seua vitalitat: com menys *establida* està una llengua (Lamuela, 1994), menor serà la seua funció discriminant, més problemes solen associar-se a la seua estandardització, i també seran més discutits els seus glotònims, que és l'objecte del text que presentem. És clar que llengües establertes i *supercentrals*, com el castellà, sovint mantenen debats sobre la seua denominació, ja siguin històrics o circumstancials (Onda Cero, 2023; Wikipedia, 2023). Però aquests debats no són tan recurrents, tan estructurals, ni tenen unes implicacions tan profundes, com els que es mantenen en llengües minoritzades, com és el cas de, per exemple, el català a la Franja.

La distància entre codis es pot mesurar perquè els codis lingüístics són codis compartits, que permeten, entre altres coses, la intercomprensió entre subjectes, excloure'n els que no tenen domini del codi (funció discriminant), i objectivar una realitat compartida per diferents subjectes. Amb tot, els processos històrics i culturals que han donat lloc al que actualment considerem «llengües» diferents ha estat tan divers en la humanitat que no hi ha una regla única que explique l'associació entre aquestes mesures objectivables i les diferents llengües que s'han elaborat a escala mundial (Kloss, 1967). Segurament el màxim exponent de la relació relativa entre

rant sis segles, no va rebre cap denominació particular, sinó a tot estirar noms genèrics que es retroben en altres parts del món, com “parlar (en) lo nostre”, “a la nostra manera”, “com mosatros”, “(en) la nostra llengua” o similars. L'anonímia durà molt probablement fins al segle XIX, amb l'adveniment a Espanya de l'estat liberal». Ja Quintana s'oposa explícitament a la hipòtesi, perquè destaca que sí que hi ha registres de noms per a la llengua des del Renaixement («l'anonímia de la llengua parlada a la Franja no va durar fins al segle XIX, com ell escriu, sinó ja hi tenia nom des del Renaixement, si més no, i no precisament “xapurriau”, sinó “català” i també “valencià”»).

les mesures lingüístiques objectivables i les etiquetes que rep una llengua és l’afirmació «una llengua és un dialecte amb un exèrcit i una marina» (Weinreich, 1953), perquè posa el punt de mira en la construcció social de les llengües, la distinció i la categorització entre parlars, i per tant, la consideració que el procés és aparentment arbitrari, i que resideix *només* en el poder, i no en cap realitat lingüística compartida objectivable. Evidentment, és difícilment assumible considerar que el codi lingüístic de Castanesa (el municipi més septentrional de la Franja) i Pena-roja (el més meridional) és el mateix, però és diferent al d’Herbers (el més septentrional del País Valencià) o Arnes (el més occidental de Catalunya), només perquè pertanyen a entitats històriques diferenciades. Perquè no es pot obviar les diferències mesurables entre codis lingüístics, ni els processos històrics, culturals, polítics i socials que donen lloc a la creació, difusió, marginació o desaparició de glotònims (Cysouw & Good, 2013). I sobretot, els glotònims no són innocents. Castells (1997) apunta que «[l]a identitat és la font de sentit i experiència per a la gent», situant el sentit en el centre de la definició, entès com «la identificació simbòlica que fa un actor social de l’objectiu de la seva acció». I cita Calhoun per a contextualitzar la rellevància de la identitat social:

No coneixem gent sense nom, llengües o cultures en què no s’estableixin d’alguna manera distincions entre el jo i l’altre, nosaltres i ells [...] El coneixement d’un mateix —sempre una construcció, per molt que es consideri un descobriment— mai no és completament separable de les exigències de ser conegut per altres de maneres específiques.

Per tant, la discussió sobre els glotònims d’una llengua reflecteixen també la identificació simbòlica que els actors fan de l’objectiu de la seua acció.

En aquest article revisem, en un primer apartat, l’origen històric de la llengua de la Franja com la denominació original de *català*, que registrem a partir del segle XVI per a referir-se als seus parlars. En termes globals, aquesta denominació és compartida contemporàniament per l’acadèmia i la romanística internacional per a referir-se als parlars de la Franja, Catalunya, País Valencià, Illes Balears, Andorra, Catalunya del Nord, l’Alguer i el Carxe. Però històricament s’ha posat en dubte, d’una banda, pel particularisme, en intentar segregar el *català* del *valencià* i els parlars *balears*. Però també en la difusió del glotònim *llemosí* per a referir-se al *català* en general, que els investigadors coincideixen a considerar que és una reacció que pretén mantenir el prestigi medieval de la llengua, així com la seua unitat (Bellés Boeta, 2022; Ferrando, 2020; Lledó-Guillem, 2018; Nicolás, 2020; Rafanell, 1991). Com veurem a l’apartat posterior, a la Franja té difusió la denominació de *llemosí*, que registrem a partir del segle XVII i s’allarga fins el segle XX. A l’apartat següent, observem que el glotònim *llemosí* a la Franja no pot tractar-se d’una reacció per a evitar la confusió dels seus parlars amb l’aragonès, perquè aparentment mai no hi ha hagut confusió sobre la distància dels parlars de la Franja respecte l’aragonès. Com tampoc l’ús del glotònim *llemosí* a la Franja pot ser una reacció al particularisme, perquè encara a finals del segle XIX no es registra el particularisme en glotònims com *xapurriau* o denominacions localistes o altres indicadors d’individuació dels parlars de la Franja respecte al *català* (Sorolla, 2025, 2024).

3. CATALÀ: LA LLENGUA HISTÒRICA (SS. XI-XV)⁴

A la Franja hi ha constància escrita de la presència de la llengua catalana des del segle XI (Rabella i Ribas, 2013), i a partir del segle XIV es consolida com a llengua preeminent en la documentació, enfront del llatí (Giralt Latorre, 2019; Giralt Latorre & Moret Oliver, 2018, 2019; Moret Coso, 1998; Moret Oliver & Giralt Latorre, 2022; Tomás Faci, 2020). En aquestes dates el català és també la llengua que adopta, per exemple, la Cancelleria a la Corona d'Aragó, és la llengua majoritària en les poblacions orientals d'Aragó, és la llengua de les institucions locals i, així mateix, el rei l'usa per a dirigir-se a les autoritats locals, distingint clarament entre poblacions de llengua catalana i poblacions de llengua aragonesa.

Amb tot, en l'administració existien (ja) conflictes lingüístics per la distribució de les funcions de l'aragonès i el català (Frago Gracia et al., 1991; Segura Malagó & Tomás Faci, 2008; Tomás Faci, 2011, 2020). Per a Tomás Faci (2020), les llargues discussions sobre les tries lingüístiques a les Corts d'Aragó⁵ són tan reiterades que acaben per formar part del ritual parlamentari de confrontació entre les elits catalanòfones i aragonesòfones, fins el punt que Montesquieu les menciona a les *Cartes perses*:

He sentit a dir que [en 1610], havent un rei d'Aragó convocat els estats d'Aragó i Catalunya, es dedicaren les primeres sessions a decidir en quina llengua s'havia d'escriure tot allò que es proveís. Va ser molt violenta la contesa, i mil vegades s'haurien separat si els estats no haguessin imaginat una sortida, que fou que la pregunta es posés en llengua catalana i la resposta en la d'Aragó. [Traducció d'Esplugas (2009)]

Les discussions sobre l'ús de la llengua en el passat evidencien el seu valor identitari i, com a exemple, l'elit aragonesòfona mostra mitjançant les tries lingüístiques l'oposició a l'elit catalanoparlant, i igualment a la castellana, amb qui també manté relacions de conflicte. Abans del compromís de Casp (1412), amb la introducció d'una dinastia castellana, el català a Aragó es troba en un moment àlgid. A partir d'aquesta data s'inicia un procés de castellanització, i des de la segona meitat del segle XVI minva la presència escrita del català, fins a la supressió dels furs (1704), en què ja quedava poca documentació de la Franja escrita en català (Moret Oliver, 2020; Quintana, 2003, 2006). Amb tot, la llengua va mantenir l'hegemonia en l'ús col·loquial fins el segle XX, i la denominació de *català* també ha estat la més estesa i estable al llarg de la història.

La primera referència al glotònim dels parlars de la Franja que coneixem, és a dir, les mencions explícites al nom de la llengua, són de mitjans del segle XVI, són exògenes a la Franja, però es fan tant des de la banda aragonesa com de la catalana. L'any 1555 Hernando de Aragón y Gurrea, arquebisbe de Saragossa i virrei d'Aragó, escriu a *Historia de Aragón*:

4 A partir d'aquest apartat, per tal que siga més fàcil la identificació dels glotònims a les citacions, es destaca amb negreta les mencions, però es respecta la grafia i altres marques de l'original.

5 Vegeu també González (2009).

Y la razón por ser más la tierra se hablava acá la **lengua limosina o catalana**, que el rey don Jaime el Primero y el rey en Per el Quarto escribieron en **limosín** sus crónicas, y el reino de Valencia habla **catalán**, y hasta oy en día todo lo que está en frontera de Cataluña y Valencia, los aragoneses como Monçón y su tierra y Fraga y Favara, Maella, La Torre del Conde, Fresneda, Valderrobres, Vinazeit [sic], Fonespalda, Monrroy y Aguaviva y toda aquella tierra, con la de Teruel que confrontaron Valencia, todos hablan los aragoneses **catalán**, y los catalanes fronteros Aragón ni palabra. (Tomás Faci, 2016)

D'altra banda, Cristòfor Despuig diu el 1557 a *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*:

En Aragón tant com afronta lo regne ab Catalunya y València, no parlen aragonès sinó **català** tots los de la frontera, dos y tres llegües dins lo regne, que dins Catalunya y València, en aquesta frontera no y a memòria de la llengua aragonesa. (Giralt Latorre, 2012)

Ambdues referències, molt properes en el temps, coincideixen a descriure la presència del català a la Franja, i a distingir-lo de l'aragonès. Tot i que la primera usa com a equivalent el glotònim de *llemosí*, no és tan sovintejat a la resta de textos de l'època.⁶ Per contra, les mencions al «català» com a llengua dels pobles de la Franja se succeeixen en els segles posteriors, sense aturar-se en cap moment històric. I, de fet, el coneixement del castellà ha de ser molt pobre durant molt de temps, perquè ben entrat el segle XVII les autoritats d'Arenys de Lledó (Mataranya) demanen al bisbat de Tortosa que es predique en català perquè

moltes persones de dit poble, en particular dones i minyons i alguns hòmens, no entenen enterament la llengua castellana conforme la **catalana** que tots universalment, com té dit, la entenen bé, per lo que judica que serà més convenient i del servei de Déu que es predique en **català**. (Querol Coll, 2016; Moret Coso, 2020)

Tingueu en compte que el segle XVI i XVII se situen en un moment de canvi sociolingüístic molt significatiu. Per exemple, als arxius locals de Pena-roja que cita Lombarte (1999) comença a aparèixer el castellà, de forma molt aïllada, al segle XVI (*ib.*, p. 114), però el canvi és ràpid i l'últim document que es registra completament en català és de 1593 (*ib.*, p. 129), i posteriorment ja només en queden alguns altres de parcials, fins l'any 1650 (*ib.*, p. 182).

La reculada institucional del català a la documentació de la Franja ha de ser tal al segle XVIII que Favà (1996) cita un document de Mont-roig transliterat l'any 1798 en què s'anota:

6 En el cas de Barragán (2021, p. 36), destaca que Hernando de Aragón «era un humanista, no un científico [sic], y nos aporta su visión personal siendo arzobispo de Zaragoza, con sus aciertos y sus errores. No es un documento oficial, ni jurídico, ni público, sino personal, donde plasma una descripción de varias partes de Aragón que no sabemos si realmente conoce». Amb una metodologia igualment aparatosa mostra diferents documents històrics en romanç, com el Fur de Jaca, per a afirmar que «demostró, a simple vista [sic], que la lengua del Fuero de Jaca y el chapurriau actual son parecidos», per a acabar identificant el *llemosí* amb la llengua aragonesa només, i excloure'n, estranyament, el català. En tot cas, tingueu en compte que els investigadors tendeixen a considerar que el fur de Jaca està escrit en occità (Juncadella, 2012).

Advertencia: si Torredarcas ó el Sr. Juez de Comision necesitan traducido al castellano, el **Ydioma Catalán**, se hará previniendo que por no ser [=saber] latino, no puedo ofrecerme en lo demás.

És a dir, Favà explicita que l'oferiment del notari per traduir als propis torredarquins el seu propi document del segle XIV en català denota que a finals del XVIII el castellà és ja l'única llengua escrita i llegida per la major part de la població, i hom creu possible que tinguin necessitat d'una traducció a l'única llengua escrita en què són competents en aquell moment. Favà, a més, destaca que l'ús del glotònim català va deixant espai al de llemosí a finals del XVIII.

4. LLEMOŚÍ: A DEBAT L'ESTATUS I LA DENOMINACIÓ (SS. XVI-XIX)

En el debat sobre les denominacions diferents que rep un mateix parlar s'hi associen quatre qüestions distintes, amb diferents graus d'impacte sobre la identitat de la llengua: *a*) la grafia, *b*) l'estatus, *c*) el glotònim i *d*) els límits i la individuació del parlar (Sorolla, 2025).⁷ La primera (*a*) està relacionada amb la grafia utilitzada per a representar la llengua oral, que pot coincidir o no amb la d'altres varietats de la mateixa llengua; la segona (*b*) és l'estatus de la llengua, relacionat amb les ideologies lingüístiques sobre el seu prestigi, la seua puresa, la seua legitimitat en l'ús en diferents àmbits, etc. La tercera (*c*) és el glotònim, que es refereix a la denominació, o denominacions, que es dona a la llengua. I l'última (*d*) està relacionada amb la delimitació, això és, els límits de la llengua i la seua individuació respecte d'altres parlars, habitualment veïns, així com la definició de les seues varietats o dialectes.

Com veurem més endavant, sovint l'ús de denominacions (*c*) com *català*, *valencià*, *llemosí*, *xapurriau* o *fragatí* no s'associa de manera directa amb la negació d'altres denominacions (*c*) o amb l'establiment d'una llengua individuada clarament diferenciada (*d*), o amb l'ús de grafies d'arrel diferenciat de les històriques (*a*), o amb la consideració de la llengua com un parlar subaltern (*b*). Però és cert que històricament s'observa un cert eixamplament en el nombre de glotònims (*c*) a partir de l'abandó de la grafia històrica i l'assimilació a grafies de llengües expansives (*a*), del declivi de l'estatus de la llengua (*b*), que sol associar-se amb la reducció en el seu ús escrit i institucional (*b*),⁸ i pot abocar a un procés d'individuació del propi parlar (*d*). Si us fixeu, considerem que el procés segueix certa linearitat entre els debats sobre la grafia (*a*) i la individuació del parlar (*d*).

7 Una primera reflexió sobre aquest aspecte el vam proposar a Sorolla (2020).

8 Segurament, sobre el declivi en l'ús del català en la documentació escrita pot ser un exemple l'afirmació que fan els autors d'un completíssim llibre sobre la història de Vall-de-roures, que s'emmarca en el període que va entre 1479 i 1833 (Siurana Roglán & Monserrat Zapater, 2021). El fet que l'inici siga amb el matrimoni del rei d'Aragó i la reina de Castella, i posterior al Compromís de Casp, explica el canvi en la llengua de la documentació que referenciàvem més amunt, i fa que els autors consideren que «[l]a inmensa mayoría de la documentación consultada es manuscrita y, lógicamente, está redactada en un español sin reglas claras de ortografía ni puntuación y, a veces, con unos usos sintácticos diferentes de los actuales» [el subratllat és nostre].

Més amunt hem vist que la primera referència que coneixem sobre un glotònim per als parlars de la Franja, de 1555 (Hernando de Aragón y Gurrea) es refereix a que «se hablava acá la lengua limosina o catalana», i per tant, els dos glotònims els registrem en el primer moment inicial, considerats com a equivalents, però es refereix al «limosín» dels reis com Jaume I i al «catalán» del «reino de Valencia» y de «Fraga» fins «Aguaviva», perquè «todos hablan los aragoneses catalán», a la frontera amb el País Valencià. Els registres d'autors posteriors mostren com privilegien el glotònim *català*, i no el de *llemosí* (Tomás Faci, 2016).

El que s'ha denominat *llemosinisme* té origen en la primera edat moderna, i reforça que el català i l'occità són dues llengües d'arrel conjunta (Rafanell, 1991; Ferrando, 2020; Nicolás, 2020). En termes globals, el glotònim *llemosí* és posterior al de *català*, i inicia el seu recorregut al País Valencià durant el segle XVI, i és especialment rellevant fins al segle XIX. Aquesta denominació permet, d'una banda, recuperar una denominació unitària per a la llengua associant-la amb l'occità, que encara manté prestigi internacional i amb el qual el català manté molt de parentiu. Però a la vegada també la lliga amb un codi considerat obsolet, en oposició a un castellà que es presenta com a signe de modernitat (Lledó-Guillem, 2018). Bellés (2022) proposa que en l'ús del terme *llemosí* hi conviuen tres ideologies diferenciades: el *llemosinisme onomàstic*, que simplement fa ús del glotònim per una «nomenclatura heretada», el *llemosinisme convençut*, que defensa «la identitat conjunta del català i de l'occità», i el *llemosinisme secessionista*, que considera una actitud minoritària que «partint de la idea que el català i l'occità formaven una única llengua a l'edat mitjana, argumenten que els actuals dialectes del català —generalment, català, valencià i mallorquí— són tres idiomes diferents, que comparteixen, això sí, origen amb tots els dialectes occitans».

I és que a partir del segle XVI el català pateix una forta davallada en el seu ús en l'àmbit institucional, especialment a Aragó. Això comporta que no només es pose en dubte l'estatus que havia tingut fins aquell moment a la Corona, sinó que emergeixen nous noms per a la llengua, que posteriorment poden acabar per posar en dubte la filiació, la delimitació, o fins i tot, la continuïtat de la grafia històrica. Les actituds negatives cap al català no són estranyes al segle XVI, almenys en les poblacions aragoneses veïnes. Bernardino Gómez Miedes, humanista d'Alcanyís, considera el 1584 que el català amb què Jaume I escriu el *Libre dels feits* és una llengua «corta y peregrin», en comparació al castellà i el llatí que ell usa. Referint-se als Furs de València explicita que:

Jaime I quiso que se escribiesen en su propia lengua materna, que fue la limosina como se hablaba en Cataluña [...] como entendiesen esto los aragoneses [...] se tuvieron por muy agraviados de que los fueros de Valencia se escribiesen en lengua catalana, o limosina, tan oscura y grosera, y que fuera harto mejor en la latina, o al menos aragonesa. (Quintana, 2008)

Una percepció similar s'observa per part d'un veí d'Alcanyís, que l'any 1608 declara en un judici pels drets de Pena-roja sobre Fórnols (Matarranya). En el litigi, la varietat lingüística té molta importància per a analitzar la falsificació d'un document. El veí considera que a Alcanyís es parla millor que a Pena-roja. En tot cas, al judici s'explicita la denominació de «català» per a la llengua, combinant-la amb el «llemosí» i el «valencià», i oposant-lo al «vulgar aragonès», que és el nucli del debat sobre la falsificació:

los seys actos estan escritos en lengua **lemosina o catalana**, que és la que en aquellos tiempos se usava en los lugares de Aragon que estan en la frontera de Cataluña y la incorporacion esta en **lengua vulgar aragonesa**.

que Peñarroya confrenta con los Reynos de Cataluña y Valencia, y al tiempo de la union se hablaba en **lengua catalana** cerrada. Deposan los testigos .1.3.5. los quales dizen que Peñarroya esta a la frontera de Cataluña y Valencia, y se habla algunas palabras **Catalanas**, y otras **Valencianas**, con hecho antiguo. Que Ferrando Martinez Pison era vezino de Alcañiz en donde se [ha] acostumbrado y acostumbra hablar mejor que en Peñarroya. (Peñarroya de Tastavins & Fornoles, 1612; Quintana, 2008; Lombarte, 1999)

En aquests exemples s'observa alguns fets que en dècades posteriors es fan encara més evidents: juntament amb l'empitjorament de la percepció externa de l'estatus de la llengua, a favor del castellà i ja no de l'aragonès, emergeix també la denominació de *llemosí* per a referir-se a la llengua de la Franja, que es combina amb la de *català* (Moret Coso, 1998).

Més d'un segle més tard trobem Roque A. Faci, religiós i historiador nascut a la Codonyera (Mesquí), que publica els diferent volums d'*Aragon Reyno de Christo y Dote de Maria Santissima* (1739, 1750), amb gran quantitat d'informació metalingüística. Es refereix al català parlat a Aragó com a «lengua Eleemosina» en els primers volums, i «lengua Leemosina» o «Lengua Leemosyna» en els últims. Referint-se a Calaceit (Matarranya) diu:

En la Iglesia Parroquial de la Villa de Calazeyte, situada en los confines de N. Reyno de Aragon por la parte de Tortosa, se venera la Antigua, y Milagrosa Imagen de N. Sa. del Plà, llamada assi en **lengua Eleemosina**, porque se venerò en tiempos antiguos en el llano, donde oy està la Villa. (1739, p. 531)

També es refereix al *llemosí* d'altres pobles del Matarranya, com Pena-roja (1739, p. 62) i Fór-nols (1739, p. 46), al Baix Cinca a Fraga (1739, p. 15), a la Llitera, Valldellou (1750, p. 162), i a la Ribagorça, a Castellonroi (1750, p. 26) i Purroi (1750, p. 159).⁹ Cal dir que Faci usa molt poques vegades cap altra denominació que «lengua Leemosina» per al català, però aparentment no les considera llengües diferents. De fet, en algun moment denomina els parlars del Matarranya també com a «Lengua Valenciana»:

por los años 1628 un vezino de la Villa de la Ginebrosa [(Mesquí-Matarranya) va peregrinar a Roma, on trobà al religiós Bautista Berbegal que desenvolupava la seua activitat al País Valencià] y assi por la vecindad de su Patria Ginebrosa, como la **Lengua Valenciana**, que se usa en esta Villa, se hermanaron tanto, (como es natural en los de un mismo Idioma en Tierras distantes de la Patria). (Faci, 1750, pp. 247-248)

⁹ Fins i tot l'obra permet resseguir els límits lingüístics, quan cita Castellot, actualment castellanoparlant, i apunta que un topònim d'un llogaret, Montoro, «à quien llaman en Lengua Leemosyna, de la Roqueta» (ib. 1750, pp. 229-230).

I es refereix, poques vegades, a la «lengua Catalana». I una d'aquestes poques vegades ho fa mostrant el conflicte en la delimitació entre Catalunya i Aragó (i la intermediació de la Mare de Déu). El Noguera Ribagorçana sol fer de frontera política, i en referir-se a Riupedrós «de N. Reyno de Aragon», explicita que és a la banda occidental del riu, però es va encaixar al terme de Vilaller (Catalunya):

porque aunque esta es de otro Reyno, quedó acordado en la division de los Reynos, no poco reñida, quedasse incorporada en dicha Villa, aquella margen del Rio, aunque propia de Aragón: en ella, como isla Aragonesa quiso N. Sa. hazer demonstracion singular de su amor Materno a su Reyno de Aragon, ilustrandola con la Aparicion de una Imagen suya, que llaman de Riuperos, o Riupetros [...] en **lengua Catalana**, y en buen Español, Rio, que lleva, ò produce muchas piedras. (Faci, 1739, pp. 227-228)

En el cas de Faci queda obert el dubte si seria un dels autors que encaixa en el *llemosinisme secessionista* (Bellés Boeta, 2022), i considera el *llemosí* de la Franja una llengua diferent del *català* de Catalunya.

Però també cal destacar que Faci distingia clarament el *llemosí* de la «llengua Antigua Aragonesa» (Faci, 1739, pp. 51, 108, 202, 214, 272). I, de fet, considera l'aragonès com a llengua substituïda, en distingir la «voz Antigua Aragonesa» del «lenguage Aragonès moderno», que equipara al castellà (*ib.*, 62-64). Només hem detectat en aquest autor una visió similar per a distingir un català antic de la llengua moderna en referir-se a un topònim de Montanyana (Ribagorça): «llamada en aquella llengua Antigua: *Mas de Felip*» (*ib.*, p. 268).

També aquells anys Agustí Sales, originari de Valljunquera (Matarranya), explicita en una nota preliminar al *Diccionario valenciano-castellano* de Carles Ros, l'any 1764, el següent:

esta **Lengua Lemosina**, era la Cortesana, en que en Aragón, Valencia i Cataluña hablaban los Reyes [i que en] la hermosa i fertil Población de Valjunquera, en la que yo nací [...], he observado, que en los confines de los tres Dominios, de Aragón, Valencia i Cataluña [= Matarranya], se habla con mas pureza el **Lemosín**, que en lo interior de ellos: i ojala que en la misma Valencia se mantuviera tan puro, como piden su dignidad i esplendor antiguo. (Moret Coso, 2020)

Al segle XIX es manté encara aquesta denominació de «llemosí». L'usa el periodista Braulio Foz, originari de Fórnols (Matarranya), en parlar del català de la Llitera l'any 1862 (Castañer Martín, 2014; Moret Coso, 2020, p. 28). També l'usen alguns autors en referir-se als parlars ribagorçans, i fins i tot l'aragonès de transició, perquè, segons Latas (2014, p. 57), «la filiación lemosina del aragonés y del catalán de Aragón era un lugar común en tales estudios de dialectología aragonesa». Així, Joaquín Manuel de Moner y Siscar, focalitzat en l'aragonès de Fonz, publica el 1874 que «En los pueblos rivagorzanos que podemos llamar **lemosines**, hablan el **dialecto catalán suavizado de su aspereza**, y también el castellano o español» («Idiomografía de Rivagorza», dins *Cronista de Rivagorza*). I Ramón Burrel, l'any 1899, es refereix al «**Dialecto lemosín** en Ribagorza», perquè «[s]i el dialecto que todavía se habla [...] no es el verdadero

lemosín, es derivado de él, y se le parece más que el catalán y valenciano que son más ásperos en la pronunciación» (*ibidem*). És possible que l'assignació de l'etiqueta *llemosí* a parlars de filiació aragonesa pugui ocórrer també per la pèrdua d'identitat pròpia de l'aragonès, com a llengua diferenciada, a ulls d'aquells intel·lectuals del segle XIX.

Durant el segle XX es registren de manera ja molt més escadussera les referències al *llemosí* per a referir-se al català de la Franja. Antonio Margelí Lorenzo, de la Codonyera, que els anys 20 del segle XX publica «La jota en el Bajo Aragón y especialmente en la villa de La Codoñera», anota a mà que «[e]n La Codoñera hablamos el antiguo “**lemosín**” que es una **mezcla de castellano, catalán y valenciano**» (citat per Barragán & Castro, 2021, p. 51). Tingueu en compte que a pesar que Antonio Margelí mostra els anys 20 del segle XX certs punts d'individuació de la llengua, i fa un ús del glotònim «*llemosí*» tan tardà, no la denomina *xapurriau* encara, tot i que en aquella època possiblement ja es registra la primera menció per escrit a Maella, uns quilòmetres al nord (Sorolla, 2025). I encara l'any 1963 Loreto Margelí, parenta del capellà, escriu en unes notes personals «Nuestra lengua no es un idioma, es un **dialecto llamado lemosín**, lo hablan en todos los pueblos del Maestrazgo, excepto muy pocos. En una provincia francesa, llamada Limoges, hablan este dialecto. Es probable que el maestro fuera de esta provincia» (Quintana, 1972, pp. 16, 21).¹⁰ Possiblement és una de les últimes mencions modernes registrades del glotònim *llemosí*.

5. LA DISTINCIÓ ENTRE EL CATALÀ I L'ARAGONÈS

Per a Moner y Siscar, un dels autors del segle XIX que hem vist més amunt, el *català* és un dialecte del *llemosí*, i com altres estudiosos de finals del XIX, no distingeixen ja l'*aragonès* com a llengua individuada, i l'encasellen en el *castellà*. En definir els límits del català, només distingeix «un catalán que podemos llamar castellanizado» i un «castellano catalanizado», que és com es refereixen a la llengua aragonesa. I en estudiar el parlar de Fonç i comparar-lo amb el d'altres poblacions catalanoparlants properes («Condado de Rivagorza: dialecto de Fonç y otros», publicat el 1868 [citat per Latas Alegre, 2014, pp. 59-60]) mesura entre el pol català i el castellà, però no n'identifica un de pròpiament aragonès. De fet, en referir-se a Açanui diu que «son casi todas las palabras verdadero **catalán**» i «ese dialecto puede llamarse menos castellano que el de Fonç» (*ibidem*, p. 59), com és també el cas de Benavarri, on declara que «no ha podido olvidar su antiguo idioma [...], según parece cierto, hablaron en su tiempo **catalán**». De manera similar ordena els parlars d'altres poblacions de la Ribagorça, i els encaixa tots en un continuïum del català o *llemosí* i afirma que «la especial facilidad que tienen todos los moradores de este país para aprender y hablar el **catalán**, del mismo modo que los **lemosines**, pone de relieve la derivación de su dialecto», del qual queda «no más que un eco lejano

10 Pels comentaris de Quintana, s'entén que tampoc els anys 60 Loreto Margelí es refereix al *xapurriau*: «Una certa erudició localista es devia adonar del poc encert del mot “chapurriau” i de la limitació dels que acabo de mencionar [jo parle com nantros...]. La solució va ésser anomenar el parlar local “lemosín”. L'origen del mot és ben conegut i sembla un ressò, més aviat tronat, de la Renaixença».

de sus glorias en la perseverante adhesión al **idioma catalán**» i reclama que es faci «del país ribagorzano una provincia de Aragón».

Un fet similar ocorre amb Manuel de Latre, que l'any 1882 es refereix a «Paraules y frases caspolinas» (*Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*) com a influència del català (s'entén que al castellà): «Creyém interessant la següent nota com a estudi de llenguatge local, en lo qual s'hi transparenta bastant la influencia catalana de la frontera» (*ibidem*, p. 63). O amb Cels Gomis i Mestre, l'any 1889, per a parlar de Campo, que també associa a un català castellanitzat. En ambdós casos referencien la variació del castellà d'aquelles poblacions com a influència del català, obviant referir-se a la llengua aragonesa, o el seu substrat.

El cas extrem és el de Josèp Condò Sambeat, capella aranès que l'any 1896 publica un text molt crític sobre el parlar de Gavasa, on està destinat, proper als parlars híbrids entre català i aragonès (*Sistac i Vicén, 1993*):

Aquet [el parlar de Gavasa] **ni és català ni és castellà sinó una barreja d'abdós** que a voltes fa riure, però tira més al primer, de manera qu'un castellà diria qu'enrahonem lo català pur, encare que per un fill de Catalunya no és més qu'un enderroch de la nostra aymada llengua. Lo que més diferencia aquesta parla de la nostra és la pronunciació castellanisada: això sol li fa perdre totes les belleses, si cap n'hi quedava del català. (*Condò Sambeat, 1896, p. 194*)

La reculada que observem en la distinció entre català i aragonès està força associada també amb el declivi de l'estatus de les dues llengües, però especialment de l'aragonès, fins el punt que durant el segle XIX hi ha confusió entre els intel·lectuals sobre la pròpia existència de la llengua aragonesa. Però cal tenir en compte que el reconeixement que els parlars de la Franja formen part de la llengua catalana, i que afronten amb la llengua aragonesa, és un fet reconegut històricament pels propis habitants i observadors externs, tant de manera implícita com explícita. Per a *Tomás Faci (2020)* hi ha un fet que implícitament marca els límits territorials del català, i és que a Aragó s'havia definit clarament quines localitats seguien l'*scripta*¹¹ catalana, i quines l'aragonesa, ja abans que no s'establira de forma sòlida la frontera política entre Aragó i Catalunya (al llarg del segle XIV). I les actuals poblacions de la Franja seguien els models de l'*scripta* catalana, i no l'aragonesa. Paral·lelament, manifesta que tot i la vacil·lació en establir la frontera política, mai no es fa menció de la qüestió lingüística com a fet rellevant en la disputa. Per això apunta que, més enllà de la influència que el poder té en la configuració dels límits lingüístics, hi ha un fet objectivable: en el moment en què les llengües romàniques s'individueuen i creen el que actualment coneixem com a *aragonès, català o castellà*, es considera que les varietats orientals d'Aragó són massa diferents de l'*scripta* aragonesa com per a poder-les encaixar en la llengua aragonesa.

11 L'*scripta* de la Cancelleria Reial fa en ocasions la funció de *fórmula* que els escriptors reproduïen de manera reiterada i estructurada en transformar la llengua oral en llengua escrita. Com que va lligada amb els centres de poder, sovint promou certa tendència homogeneïtzadora.

Per exemple, més amunt hem vist una citació de l'any 1608 on el judici entre dues poblacions del Matarranya (Fórnols i Pena-roja) explicita la llengua que s'hi parla. Això és degut al fet que durant el judici es confronta la veracitat d'un text (Bel Caldú, 2013a, 2013b), i, entre altres raons, es proposa que és una falsificació per la varietat lingüística que s'hi usa i explicita que uns documents estan «escritos en lengua lemosina o catalana, que és la que en aquellos tiempos se usava en los lugares de Aragon que estan en la frontera de Cataluña y la incorporacion esta en lengua vulgar aragonesa» (Lombarte, 1999, p. 73). És clar que es distingeix el català de l'aragonès. Les referències dels de Fórnols a la falsedat d'un document és que «està en lengua vulgar aragonesa», i segons el que es reflexiona l'any 1608, allò lògic és que el document original amb els tractes de Fórnols i Pena-roja més d'un segle abans haurien d'estar escrits en *lengua lemosina o catalana*. I els de Pena-roja, tot i que en la discussió els hi va el manteniment del poder sobre Fórnols, no insinuen que el text original poguera estar en aragonès, sinó que confirmen que «Peñarroya confronta con los Reynos de Cataluña y Valencia, y al tiempo de la unión se hablaba en lengua catalana cerrada». És a dir, encara a inicis del s. XVII hi ha consciència de l'aragonès com a llengua individuada, i el fet és prou rellevant com per a ser considerat en un judici que marcarà la recuperació de sobirania d'una població. Com també distingeix el català de l'aragonès Hernando de Aragón y Gurrea, i Cristòfor Despuig, al segle XVI.

6. SÍNTESI I CONCLUSIÓ

Al llarg de l'article hem explorat, en primer lloc, el procés de històric de **construcció social de la llengua** a la Franja, les raons històriques per les quals el català es parla a la Franja i l'ús escrit que s'ha fet històricament de la llengua en espais formals i de poder. Posteriorment, hem sistematitzat els registres sobre la seua denominació tradicional de *català*, la convivència amb la denominació de *llemosí*, que sovint s'associa amb el declivi de la pròpia llengua en els registres escrits, i els debats sobre la identitat de la llengua.

Per tant, observem una dinàmica bastant clara: hi ha primer un procés de desprestigi del català parlat al territori (judici de Fórnols i Pena-roja, Bernardino Gómez...), que s'associa després amb el llemosinisme (glotònim equivalent al *català* als ss. XVI i XVII, denominació única al s. XVIII), i que posteriorment als ss. XIX i XX acaba amb alguns estudiosos considerant el *llemosí* una varietat que no pertany a cap de les llengües establertes (*mescla de català, castellà i valencià*). Però que no se substantivarà com a *xapurriau* fins ben avançat el segle XX (Sorolla, 2024, 2025). És per això que tant el glotònim *llemosí* com el glotònim *xapurriau* són més aviat una conseqüència (i un símptoma) de processos de **pèrdua d'estatus** i de funcions de la llengua, que no un procés de presa de consciència d'un particularisme lingüístic davant l'estudi més aprofundit de les varietats i una posada en valor de la varietat pròpia per a assentar-ne la seua posició a la Franja.

Si recuperem la hipòtesi que obria l'article, podem afirmar que el «**català sí que és una denominació històrica per als parlars de la Franja**», perquè apareixen registres des de l'any 1555, i de forma ininterrompuda es manté vigent fins l'actualitat. Podem afegir, a més, altres resultats complementaris, com la certa historicitat del *llemosí* com a glotònim a la Franja,

perquè en tenim registres a la Franja des del segle XVI, i alguns autors encara l'utilitzen al segle XX. També podem confirmar que els debats sobre els glotònims, o la puresa de la llengua, van molt associats amb la seua pèrdua històrica de funcions, i per tant, podem entendre que són símptomes del seu declivi. Finalment, també hem de dir que no hem trobat evidències que apunten que la gènesi (ni la difusió) del *xapurriau* se situe al segle XIX o abans (vegeu Sorolla [2024, 2025] per a una anàlisi més aprofundida).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Arrufat, Luis (2021, 4 de juliol). *Reflexiones sobre el chapurriau. La Comarca*. <https://www.lacomarca.net/opinion/reflexiones-chapurriau>
- Asociación Cultural Amics del Chapurriau (2018, novembre). Declaración de intenciones [Entrada de blog]. Asociación Cultural Amics del Chapurriau. <https://asociacionculturalamicdelchapurriau.blogspot.com/2020/11/declaracion-de-intenciones.html>
- Barragán, Juan José, & Castro, Héctor (2021). *Historia del aragón oriental y su lengua*. Comarca del Bajo Aragón.
- Bel Caldú, Pedro J. (2013a, 30 de novembre). Fórnoles y Peñarroya: (1) El conflicto (1613-1397). Historias del Bajo Aragón. [Entrada de blog]. Wordpress. <https://historiasdelbajoaragon.wordpress.com/2013/11/30/fornoles-y-penarroya-1-el-conflicto-1397-1613>
- Bel Caldú, Pedro J. (2013b, desembre 23). Fórnoles y Peñarroya: (2) El Pleito. Historias del Bajo Aragón. [Entrada de blog]. Wordpress. <https://historiasdelbajoaragon.wordpress.com/2013/12/23/fornoles-y-penarroya-2-el-pleito>
- Bellés Boeta, Eloi (2022). *Ideologies lingüístiques en gramàtiques i diccionaris catalans del segle XIX* (tesi doctoral, Universitat de Barcelona). En línia a TDX (Tesis Doctorals en Xarxa): <https://www.tdx.cat/handle/10803/687739>
- Billig, Michael (2006). *Nacionalisme banal*. Publicacions de la Universitat de València.
- Castañer Martín, Rosa María (2014). Una ilustre familia aragonesa: Braulio, Francisco y Vicente Foz. *Archivo de filología aragonesa*, 70, 169-200. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5238609>
- Castells, Manuel (1997). *El poder de la identitat* (Vol. II). Editorial Universitat Oberta de Catalunya.
- Condò Sambeat, Josèp (1896). Gabassa. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, VI, 193-203.
- Cysouw, Michael, & Good, Jeff (2013). Languoid, Doculect and Glossonym: Formalizing the Notion «Language». *Language Documentation & Conservation*, 7, 331-359.
- Espluga, Josep (2009). Fronteres: Breus instruccions per tractar amb la gent que hi viu. *L'Avenc: Revista de història i cultura*, 133, 2-4. <http://www.raco.cat/index.php/Plecs/article/download/282818/370675>
- Faci, Roque Alberto (1739). *Aragon Reyno de Christo y Dote de Maria Santissima*, 1-2. Joseph Fort. Google Books. https://books.google.cat/books?id=m3NJAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

- Faci, Roque Alberto (1750). *Aragon Reyno de Christo y Dote de Maria Santissima*, 3-4. Francisco Moreno. Google Books. https://books.google.cat/books?id=8ERFrYv9VAIC&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Favà i Agud, Xavier (1996). Estudi lingüístic de textos inèdits en català al Matarranya (ss. xv i xvi). *Anuari de filologia. Secció C, Llengua i literatura catalanes*, 7, 63-94. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=857182>
- Ferrando, Antoni (2020). The Growth and Expansion of Catalan (1213–1516). Dins Joan A. Argenter & Jens Lüdtke (Eds.), *Manual of Catalan Linguistics* (Vol. 25, pp. 471-484). De Gruyter Mouton.
- Frago Gracia, Juan A., Buesa Oliver, Tomás, & Egido Martínez, Aurora Gloria (1991). Determinación sociolingüística en la castellanización del Valle del Ebro. Dins *I Curso sobre lengua y literatura en Aragón: Edad Media* (pp. 115-132). <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2287981>
- Giralt Latorre, Javier (2012). El catalán en la Franja de Aragón: Una aproximación histórico-lingüística. *Archivo de filología aragonesa*, 68, 39-74. <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4273912>
- Giralt Latorre, Javier (2017). Lexicografía regional en torno al Aragón catalanohablante. *Archivo de filología aragonesa*, 73, 171-202. <https://ifc.dpz.es/publicaciones/ver/id/3672>
- Giralt Latorre, Javier (2019). *Llibre de testaments (1398-1429) d'en Pere Oriola, notari de Fondespata. Edició i estudi lingüístic*. Instituto de Estudios Turolenses. <http://www.ieturolenses.org/index.php/publicaciones-digitales/e-librosdeteruel/llibre-de-testaments-1398-1429-d-en-pere-priola-notari-de-fondespata.html>
- Giralt Latorre, Javier, & Moret Oliver, Ma Teresa (2018). «Sie manifesta cosa a tots hòmens». *El català del segle XIV en textos notariais del Matarranya (Terol)*. Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- Giralt Latorre, Javier, & Moret Oliver, María Teresa (2019). Manuscrits medievals del Matarranya (Terol) i llurs aportacions al lèxic català. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 67, 39-64. <https://doi.org/10.7203/caplletra.67.15370>
- González Ollé, Fernando (2009). Actitudes lingüísticas de los Reyes de Aragón. Dins V. Lagüéns Gracia (Ed.), *Baxar para subir. Colección de estudios en memoria de Tomás Buesa Oliver* (pp. 85-110). Institución Fernando el Católico. https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/29/76/_ebook.pdf
- Griera i Gaja, Antoni (1914). *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfic-lingüístic*. Vol. I. <https://archive.org/details/lafronteracatalanoarag/page/6/mode/2up>
- Juncadella, Luis Santomá (2012). *El entorno lingüístico del occitano cispirenaico aragonés del siglo XIII* (tesi doctoral, Universitat Complutense de Madrid). <https://docta.ucm.es/entities/publication/75701f97-a1a0-4036-8edd-d67a2fd4dfae>
- Kloss, Heinz (1967). Abstand Languages» and «Ausbau Languages. *Anthropological Linguistics*, 9(7), 29-41. <https://www.jstor.org/stable/30029461>
- Lamuela, Xavier (1994). *Estandardització i establiment de les llengües*. Edicions 62.
- Latas Alegre, Óscar (2014). Los primeros estudios desde Cataluña sobre el aragonés. *Alazet. Revista de filología*, 26, 55-81. <https://revistas.iea.es/index.php/ALZ/article/view/1553>

- Latas Alegre, Óscar (2018). *El aragonés a principios del siglo XX: La Oficina Románica*. Publicacions d'o Consello d'a Fbla Aragonesa.
- Lledó-Guillem, Vicente (2018). *The Making of Catalan Linguistic Identity in Medieval and Early Modern Times*. Palgrave Mcmillan.
- Lombarte, Desideri (1999). *Pena-roja, una vila a la frontera*. Associació Cultural Tastavins.
- Melchor, Vicent de (2010a, 8). «I also love xapurriau» ...a propòsit dels fets de la Codonyera (I). *Temps de Franja*, 98, 19. <http://www.ascuma.org/wordpress/wp-content/uploads/2009/11/temps-de-franja-98.pdf>
- Melchor, Vicent de (2010b, 10). «I also love xapurriau» ...a propòsit dels fets de la Codonyera (i II). *Temps de Franja*, 99, 19. <http://www.ascuma.org/wordpress/wp-content/uploads/2009/11/temps-de-franja-99.pdf>
- Moret Coso, Hèctor (1998). *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*. Associació Cultural del Matarranya; Institut d'Estudis del Baix Cinca. Google Books. http://books.google.es/books?hl=en&lr=&id=9C0J3omPM18C&oi=fnd&pg=PA5&dq=indagacions+moret&ots=g09iwa5qZZ&sig=gpIRt_AeGMm0VWet114Z3gu5RI&redir_esc=y
- Moret Coso, Hèctor (2020, juliol). Notícies de la llengua catalana al Matarranya. *Compromiso y Cultura*, 67, 53.
- Moret Oliver, Maria Teresa (2020). El catalán en textos medievales aragoneses no literarios. Dins Javier Giralt Latorre & Francho Nagore Laín (Eds.), *Aragonés y catalán en la historia lingüística de Aragón* (Vol. 5). Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- Moret Oliver, Maria Teresa, & Giralt Latorre, Javier (2022). «Del cel entrò en abís»: *El catalán del siglo XIV en pergaminos de Roda de Isábena (Ribagorza)*. Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- Nicolás, Miquel (2020). The Origins of Modern Catalan: Cultural and Linguistic Evolution. Dins Joan A. Argenter & Jens Lüdtke (Eds.), *Manual of Catalan Linguistics* (Vol. 25, pp. 485-495). De Gruyter Mouton.
- Onda Cero (2023, 11 d'abril). El tuit viral de Pérez-Reverte contra Martín Caparrós tras su propuesta de renombrar el español como «ñamericano». *Onda Cero Radio*. https://www.ondacero.es/noticias/sociedad/tuit-viral-perez-reverte-martin-caparros-propuesta-renombrar-espanol-como-namericano_20230331642716211036390001adde74.html
- Peñarroya de Tastavins & Fornoles (1612). *Sumario del processo de propiedad iuratorum de Peñarroya et Fornoles*. Apud Petrum Cabarte.
- Querol Coll, Enric (2016). Alexandre de Ros, degà de Tortosa i polemista al concili tarraconense del 1636 sobre la predicació en català. *Beceroles: lletres de llengua i literatura*, 6, article 6. <https://raco.cat/index.php/Beceroles/article/view/304257>
- Quintana, Artur (1972). *El català de la Codonyera (Terol, Aragó)*. Institución Fernando el Católico; Prensas Universitarias de Zaragoza; Gara d'Edizions.
- Quintana, Artur (2003). Perspectives del català a Aragó. Dins Ramon Sistac i Vicén (Ed.), *De fronteras i millennis: La Franja, any 2001* (pp. 7-20). Institut d'Estudis Catalans. <https://publicacions.iec.cat/PublicaFitxa.do?moduleName=&subModuleName=&idCatalogacio=1215>
- Quintana, Artur (2006). Les llengües de la documentació de l'Arxiu del Consell de les Paül's d'Isàvena del 1546 al 1667 (I). *Alazet. Revista de filologia*, 0(18), 217-250. <http://revistas.iea.es/index.php/ALZ/article/view/278>

- Quintana, Artur (2008, 2009). La lengua catalana en el Bajo Aragón. *Rolde: Revista de cultura aragonesa*, 127-128, 34-43. <http://finestros.files.wordpress.com/2008/11/la-lengua-catalana-en-el-bajo-aragon.pdf>
- Quintana, Artur (2010, novembre). Vicent de Melchor i el seu «I also love xapurriau». *Temps de Franja*, 99, 19. <http://www.ascuma.org/wordpress/wp-content/uploads/2009/11/temps-de-franja-100.pdf>
- Rabellà i Ribas, Joan Anton (2013). *Els orígens de la llengua catalana. Jo fideles vos seré*. Ajuntament de tremp; Institut d'Estudis Catalans; Ajuntament d'Areny de Noguera. <https://docs.google.com/file/d/0B6lw9SztEzLJUnNSMW9VeWZnVms/edit>
- Rafanell, August (Ed.) (1991). *Un nom per a la llengua: El concepte de llemosí en la història del català*. Eumo.
- Segura Malagó, Juan José, & Tomás Faci, Guillermo (2008). Conciencia y reivindicación lingüística en el Aragón medieval: El caso de las Cortes de Aragón de 1382-1384. *Alazet. Revista de filología*, 20, 275-289. <https://revistas.iea.es/index.php/ALZ/article/view/305>
- Sistac i Vicén, Ramon (1993). *El ribagorçà a l'alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Institut d'Estudis Catalans.
- Siurana Roglán, Manuel, & Monserrat Zapater, Octavio (2021). *Valderrobres, 1479-1833: El crecimiento de una gran villa rural aragonesa*. Fundación Valderrobres Patrimonial Asunción Tomás Foz.
- Sorolla, Natxo (2020, 14 de febrer). Xapurriau: Nom, límits, grafia i futur. *Viles i gentes. La Comarca*. <https://www.lacomarca.net/opinion/xapurriau-nom-limites-grafia-i-futur>
- Sorolla, Natxo (2023). *El català a la Franja: Minorització històrica i substitució en temps real* (Vol. 21). Universitat de València. <https://www.uv.es/cadrelin/doc/quaderns/libro21.pdf>
- Sorolla, Natxo (2024). «Una jovencita masovera sonriéndonos en un chapurreado catalán...». Difusió del glotònim «xapurriau» a la Franja (segona meitat del s. XX). *Alazet. Revista de filología*, 36, 149-175. <https://revistas.iea.es/index.php/ALZ>
- Sorolla, Natxo (2025). «Chapurriau como lo han llamado siempre». Origen del glotònim «xapurriau» a la Franja (primera meitat del s. XX). *Zeitschrift für Katalanistik*, 38. <https://ojs.ub.rub.de/index.php/ZfK/issue/archive>
- Tomás Faci, Guillermo (2011). Derecho y fiscalidad en la construcción de una frontera interna en la Corona de Aragón (Ribagorza, 1250-1300). *Hispania*, 71(239), 615-638. <http://hispania.revistas.csic.es/index.php/hispania/article/viewArticle/351>
- Tomás Faci, Guillermo (2016). Las lenguas de Aragón en el siglo XVI según el arzobispo Hernando. *Alazet. Revista de filología*, 28, 145-157. <https://revistas.iea.es/index.php/ALZ/article/view/2646>
- Tomás Faci, Guillermo (2020). *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el reino de Aragón*. Pressas de la Universidad de Zaragoza. https://www.researchgate.net/publication/342200536_El_aragones_medieval_Lengua_y_Estado_en_el_reino_de_Aragon
- Weinreich, Uriel (1953). *Llengües en contacte* (Francesc Martínez Marco, Trad.). Bromera.
- Wikipedia (2023). Controversia por el nombre del idioma español. Wikipedia. https://es.wikipedia.org/w/index.php?title=Controversia_por_el_nombre_del_idioma_espa%C3%B1ol&oldid=149044825